

Uranové dědictví Jáchymovska

Oblasti těžby rud obvykle nevynikají klidným a rovnoměrným historickým vývojem. Jedná-li se o ložiska ekonomicky zajímavá, střídají čas slávy a bohatství období hlubokého úpadku, který nastává po vyčerpání rudného bohatství. Není lepších dokladů o pravdivosti přísloví, že pýcha předchází pád, než jsou příběhy stovek a tisíců hornických měst. Některá dříve mocná horní města po posledním vyfárání klesnou na úroveň provinčních sídel, jiná posléze zaniknou úplně. Také v Česku známe takové příklady: vyprávějí o nich kroniky Kutné Hory, Jihlavy, Horního Slavkova a dalších měst. Moderní doba však dodala následkům těžby surovin nový rozměr – a nemusí jít jen o stovky čtverečných kilometrů měsíční krajiny či devastované ovzduší. Podívejme se do Jáchymova.

Současnou realitu krušnohorského Jáchymova komplikuje několik významných historických období. Těžba stříbra v 16. století, která přinesla městu velké, avšak krátkodobé bohatství. Počátky dobývání uranu od poloviny 19. století (surovina se však po stolet uživila „pouze“ k výrobě uranových barev). Objev radioaktivních prvků polonia a radia z jáchymovských odpadů Curieovými roku 1898. Rozvoj lázeňství, založeného na radonových kúrách, od počátku 20. století. Druhá světová válka a nucený odchod většiny v Jáchymově usídleného německého obyvatelstva. Poválečná těžba uranu pro strategické účely.

Většina výše zmíněných klíčových etap v dějinách Jáchymovska byla již podrobně popsána jinde, a proto se jimi zde nebudeme zabývat. Snad pouze neuškodí připomenout, že v době vrcholu těžby stříbra (kolem 1533) žilo v Jáchymově až 18 000 lidí a město bylo na krátko druhým největším v království. Cítíme však potřebu poopravit řadu mýtů a legend, které kolují o poslední námi uvedené historické etapě: o poválečné těžbě uranu na Jáchymovsku. Bylo opravdu jáchymovské naleziště jedno z nejvýznamnějších na světě (jak se často traduje) a byl místní uran skutečně tou surovinou, která div neumožnila Rusy vedenou třetí světovou válku? Jaký byl podíl nucených prací v uranových dolech? A hlavně: co přináší uranové dědictví jáchymovskému dnešku?

Existence uranonosných hornin byla na Jáchymovsku známá od poloviny 19. století. Těžba uranu pro výrobu barev však zde nezačala jako první ani v rámci krušnohorské oblasti: například v Johanngeorgenstadtu vzdáleném asi 20 km (dnes saském městě ležícím bezprostředně při státní hranici), se těžilo již od roku 1819. Strategického významu nabyl jáchymovský uran teprve s vývojem atomových zbraní v USA a v souvislosti s výsledky války v Evropě: v roce 1945 byla zdejší ložiska jedinými známými v sovětské sféře vlivu (jež se teprve utvářela). Byla to sovětská snaha dohonit USA v atomovém zbrojení, která vedla k dohodě mezi československou a sovětskou vládou o těžbě rudy v jáchymovském revíru, podepsané 23. 11. 1945 (Kaplan, Pacl 1993). Politickou výlučnost však jáchymovský uran ztratil po zahájení těžby v jiných Rusy ovládaných územích; to byl mj. i případ saských ložisek v sovětském okupačním pásmu Německa, tedy v pozdější NDR.

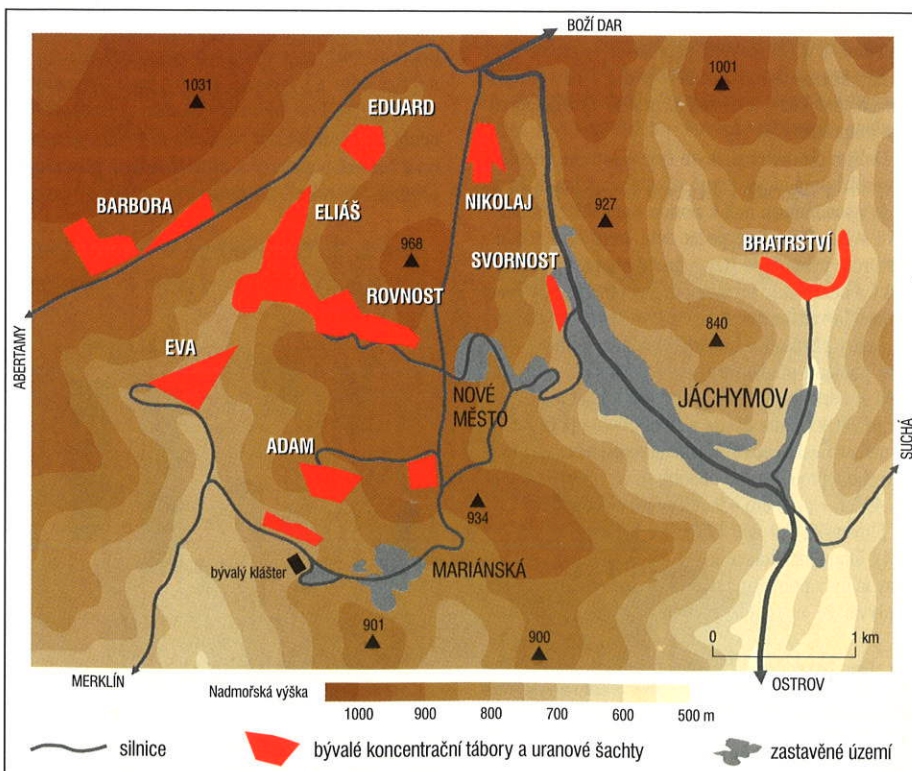
Rozhodnutí o zintenzivnění těžby uranu znamenalo podstatné nároky finanční (např. na rozsáhlý geologický průzkum) a po zahájení

vlastní těžby v roce 1946 také obrovskou potřebu pracovních sil – navzdory tomu, že bylo od začátku jasné, že jáchymovské ložisko bude kapacitou i kvalitou sotva průměrné. Od počátku se pro práci v uranových dolech využívali vězňové: v prvních poválečných letech to byl poměrně nevelký počet německých válečných zajatců, po únoru 1948 pak mnohem větší množství vězňů československých, z nichž většina se v Jáchymově octla za politické přečiny. Z archivů přitom jasně vyplývá, že jáchymovský uran byl významným katalyzátorem politických procesů po roce 1948: komunistické vedení tlačilo na soudce a prokurátory, aby pro zajištění dostatečného počtu vězňů urychlili soudy s „nepřáteli režimu“. Z hlediska nasazení lidských sil i co se týká množství vytěžené suroviny, dosáhlo dolování na Jáchymovsku vrcholu v letech 1953–58 (viz tabulka 1).

Nelidské podmínky při poválečné těžbě uranu, kdy na Jáchymovsku umírali a byli mrzačeni nevinní lidé, vešly vzhledem k řadě beletristických a dokumentaristických titulů vydaných po roce 1989 všeobecně ve známost (z autorů připomeňme například K. Pecku či

K. Kaplana). Méně je však známo, že často doslova otrocká práce jáchymovských vězňů i civilních zaměstnanců měla nakonec jen malý efekt. Význam uranové rudy vytěžené na Jáchymovsku je totiž v porovnání s celkovou československou poválečnou produkcí z kvantitativního hlediska nepatrný; centrum těžby se záhy přesunulo na Příbramsko a v osmdesátých letech také na Českolipsko. Dokonce i v oblasti Krušných hor (na jejich saské straně) existovala mnohem výtěžnější ložiska uranu. Jáchymovské doly vyprodukovaly v období 1946–64 pouze něco málo přes 7 000 tun uranu, tedy jen necelou desetinu množství vytěženého například v jediném (byť nejvýznamnějším) saském ložisku Niederschlema-Albenroda. Srovnání přináší tabulka č. 2.

Těžba uranu, ač prováděná hlubinným způsobem, samozřejmě znamenala též fyzické záahy do krajiny, z nichž mnohé jsou znatelné dodnes. Uranové formace se naštěstí nacházely v okolí Jáchymova a nikoli pod městem samotným; v opačném případě by Jáchymov patrně neušel osudu saského Johanngeorgenstadtu, kde bylo historické jádro města v zájmu Rusy vedeného dobývání uranu srovnáno se zemí

Tabulka č. 1: Celkový stav pracovníků a podíl vězňů v n. p. Jáchymovské doly v období 1946–64

Rok	Průměrný stav pracovníků	Z toho vězňů	Podíl vězňů (%)
1946	1 429	64	4,5
1947	5 565	1 739	31,2
1948	7 966	3 663	46,0
1949	13 653	4 630	33,9
1950	17 781	6 779	38,1
1951	24 867	10 748	43,2
1952	33 320	13 374	40,1
1953	40 317	13 821	34,3
1954	44 368	11 970	27,0
1955	46 351	9 214	19,9
1956	43 897	7 125	16,2
1957	42 848	6 316	14,7
1958	37 167	6 603	17,8
1959	30 244	4 993	16,5
1960	25 633	2 923	11,4
1961	23 956	2 168	9,1
1962	23 004	1 988	8,6
1963	22 399	2 060	9,2
1964	22 036	1 796	8,2

Zdroj: Pluskal, O. (1998)

a dnes po něm nezůstala ani stopa (v Johannegeorgenstadtu se těžilo v období 1946–58). Většina uranových šachet vznikla v údolích nad Jáchymovem; v bezprostřední blízkosti každé šachty (s jednou výjimkou) byly nařízeny komunistické vlády záhy postaveny koncentrační tábory¹ pro vězně. Poloha těchto zařízení je zachycena na mapě.

Co tedy dnes ještě připomíná „tajný prostor Jáchymov“? Především to jsou rozsáhlé odvaly hlušiny z uranových dolů, z nichž některé jsou rozměry srovnatelné např. s haldami na Ostravsku. Pouze a jedině proto, že šachty se nacházely v silně členitém a špatně přístupném terénu, nepůsobí v současnosti haldy v krajině na pohled příliš rušivě. Dodnes (téměř 40 let po ukončení těžby) na nich neroste nic jiného než sporá vegetace plevele a zakrslych bříz. Bývalé koncentrační tábory byly vesměs srovnány se zemí. Opuštěné budovy uranových šachet a jejich zázemí se však v řadě případů dochovaly: jsou to podivná opuštěná monstra uprostřed lesů, k nimž cesty většinou již dávno zarostly. Některé z lépe přístupných objektů byly paradoxně přeměněny v rekreační zařízení a hotely. Najde se i halda, na níž je dnes umístěn letní tábor mládeže; na jiné se tyčí několik rekreačních chat. V prostoru bývalého dolu Eduard jsou dnes sportovní stělnice a biatlonové tratě.

Těžba uranu znamenala i zánik několika původních osad a obcí v bezprostředním okolí dolů. Například osada Mariánská byla v 50. letech přeměněna v soubor kasáren SNB a typizované dřevěné domy vystavěné původně pro dozorce a personál dolů jsou dnes rekreačními objekty převážně pražských majitelů. Zdejší klášter, zbudovaný v 18. století, byl vykonáním vůle komunistických úřadů vymazán z povrchu Země tak důkladně, že jeho poloha v terénu dnes není vůbec znatelná.

Cestu k němu svědkům uranové doby najdou dnes nejspíše pěší turisté, v zimě pak lyžaři; většina náhodných návštěvníků však o bývalé funkci, natož o historii těchto podivných ruin, nemá ani ponětí. Není divu: ač v zahraničí jsou pozůstatky obdobné činnosti předmětem zájmu muzeí v přírodě, budují se naučné stezky apod., na Jáchymovsku po něm takovém dosud není ani stopa – jako by místní tušili, že by veřejnosti poodhalili kus ne zrovna slavné historie. A paradoxy neberou konce: v názvech některých šachet – kde se po dlouhá léta organizovaným způsobem pošlapávaly elementární zákony lidskosti – jakoby ironicky rezonovaly ideály Velké francouzské re-

Tabulka č. 2: Produkce uranu v Krušných horách (Erzgebirge) v období 1945–90

Oblast	Produkce (t uranu)
saská strana Krušných hor	96 099
Niederschlema-Albenroda	80 545
Oberschlema	7 407
Johannegeorgenstadt	3 595
Annaberg	1 590
ostatní	2 556
česká strana Krušných hor	7 422
Jáchymovsko	7 200
ostatní	222

Zdroj: Pluskal, O. (1998)

voluce: otrocká práce politických vězňů se odvíjela na místech zvaných například Rovnost, Svornost či Bratrství.

Uranový věk na Jáchymovsku bezesporu patří mezi nejtemnější historické epochy této oblasti. Tim, že počáteční fáze průmyslového dobývání uranu se časově kryla s téměř totální „výměnou“ tamějšího obyvatelstva a také proto, že značná část nově přichozích po léta přinejmenším mlčky přihlížela neomluvitelnému a nemorálnímu vykořisťování vězeňské dřiny v dolech, problémy vykořisťování a historické nezakotvenosti se zde dodnes projevují více než v jiných oblastech českého pohraničí. Nic na tom nemění ani existence významných jáchymovských lázní; ty dnes působí pouze dojem izolovaného ostrova v okolním moři marasmu. Mnohé historické domy na jáchymovském náměstí, budovy nesmírné kulturní a umělecké hodnoty z doby stříbrné horečky, již zub času přemohl a z jiných jsou hroující se ruiny (zčásti i proto, že vzhledem k radioaktivnímu stavebnímu materiálu jsou z hygienických důvodů neobyvatelné). Městem vládne primitivní kšeft s alkoholem a sádrovými trapaslíky, nemluvě o prostituci a dalších sociálně-patologických jevech. O leccem vypovídá i následující, zdánlivě drobný fakt: nonstop otevřených obchodů s načerno páleným alkoholem a nepochybně pašovanými cigaretami jsou v Jáchymově (na hlavním silničním tahu k německé hranici) desítky, zato knihkupectví budete ve skoro třitřicetiletém městě hledat marně: prostě tu žádné není, neboť nulová poptávka implikuje nulovou nabídku.

Kterým směrem se bude další rozvoj oblasti ubírat, je dnes velkou neznámou. Otázka je, zda se výrazněji prosadí lázeňská a rekreační funkce, která má díky příznivým přírodním podmínkám (radioaktivní prameny, členitý terén s dostatkem sněhu v zimě) příznivé předpoklady – anebo zda se bude nadále prohlubovat současný neutěšený stav.

Současné Jáchymovsko zatím příliš mnoho optimismu neskýtá. Téměř deset let po pádu komunismu a v poměrech, které poskytují prostor tvořivým silám i svobodnému podnikání, se zde víc než co jiného vkrádá na mysl otázka: jsou Češi – v oblastech, jako je Jáchymovsko, kde etnikum je historicky mladé a nepůvodní – opravdu těmi dobrými hospodáři? Kolik dalších desítek let se ještě budeme vymlouvat na dědictví čtyřiceti let totality?

Vít Štěpánek

Literatura:

- HEJL, V. (1990): Zpráva o organizovaném násilí. Univerzum, Praha, 352 s.
 KAPLAN, K., PAČL, V. (1993): Tajný prostor Jáchymov. Actys, Praha.
 PEČKA, K. (1990): Motáky nezvěstnému. Atlantis, Praha, 400 s.
 PLUSKAL, O. (1998): Poválečná historie jáchymovského revíru. Práce českého geologického ústavu, č. 9, 48 s.

Poznámky:

- ¹ O tom, že označení „koncentrační tábor“ je příliš havé, svědčí dokonce i výrok nejmenovaného komunistického funkcionáře v oficiálním zápise o poměrech v trestaneckých táborech z roku 1950: „Některí ze soudruhů, kteří prošli za okupace německé koncentrační tábory, tvrdí, že takových špatných koncentračních táborů v Německu nebylo.“ (Kaplan, Pačl 1993).

Foto: Jedním z němých svědků uranového věku na Jáchymovsku je bývalý důl Adam. Ponuré torzo na první pohled nenapovídá, že i za touto branou se odehrávala jedna z neřadostných kapitol našich novodobých dějin.

Foto: V. Štěpánek